

Vidudienis kaimo smuklėje

Šešiolika novelių. Visos jau periodikoje spausdintos. Jų būtų ir daugiau, čia tik rinktinės. Kai jas perskaitai, įsivaizduoji, kad pats sėdi senovinėj kaimo smuklėj ir klausais liežuvingo dėdės melagiaus, kuris nenuilsdamas rezga vieną pasaką po kitos, paimtą iš gyvenimo, o vieną kitą ir iš pasakiškos fantazijos.

Pasakojime jam labiau rūpi žmogus. Įvykis jam yra tik kánva, kurioje išsiuvinėja žmogaus paveikslą pamažu, dygsnukas po dygsnuko, bet ryškiai, spalvingais siūlais, papuošdamas gamtos ir socialinio gyvenimo nuolaužomis.

Pirmame rinkiny (*Vakaras sargo namely*) tas Vaičiulaičio žmogus buvo dar vaikas. Šito rinkinio jau tik pora novelių siejas su tų mažųjų amžium. Tačiau dvasia, psichinė struktūra ir čia priklauso dar epochai ano naivaus gamtinio žmogaus, kuris yra nelabai sugadintos prigimties. Vaičiulaičio žmoguje yra sutapę abudu pradai — žemiškasis ir dangiškasis. Abudu juodu pasireiškia įvairiais aspektais, pradedant nuo erotinio ir baigiant religiniu gyvenimu, kurie eina iš pačio žmogaus prigimties. Tačiau iškeldamas erotines emocijas, Vaičiulaitis išvengia pavojaus monotoniškai jas kartoti. Kiekvienas amžius, kiekviena aplinkuma ir tą erosą kitaip jam pergyvena: vaike pasireiškia gaivališku prisirišimu

(„Pro išmuštą vitražą“, „Be vietos žemėje“); jaunuolių — kraujas gena iš lovos pakilti ir nakties glūdumoj antipodo ieškoti („Apaštalių iškeliavimas“); senio „meilė“ sutapus su materialiniais sumetimais: gera būtų vesti — gautų akso-mines kelnės („Kelias“). Kai kuriuos psichinius bruožus Vaičiulaitis atskleidė dar naujus: kaip kaimietis viską padarys, jei tik prabilsi į jo ambiciją („Ponia“), kai su materialine laisve žmogui kyla noras ir valdyti, o su materialine vergyste eina ir dvasios vergystė („Abiejų galybės“); kaip kaimietis greičiau sutiks mišką vogti, nekaip patarnauti doru parsisamdymo būdu („Medžių vagys“).

Šalia gyvybinės erotinės galios, šalia žmogaus fizinės prigimties temų iškyla ir gyvybę naikinančios mirties tema, nuodėmė ir atgaila, Dievo ir žmogaus bendravimas. Vaičiulaičio žmoguje pro kasdieninius žemiškus bruožus prasiveržia nuširdi, naivi dangiškoji pusė: jo atviras maldingumas, jo neapsimesta atgaila, noras susitaikinti su Dievu.

Šitokis žmogus yra natūralus, abipusiškas. Jis pažymėtinas dėl to, kad šiais laikais literatūroj maigomas, ligi įgrįstant, žmogus, pavirtęs jau nebe žmogum, bet seksualizmo aparatu.

Vaičiulaičio žmonės nėra individualistai; jų charakterio bruožai nėra demoniškai apsėdę žmogų. Jie tik lengvai prasi-muša pro kitus. Dėl to niekur jie nesudaro tragiškos nuotaikos. Net proto netekusio vaikinio likimas papasakotas be sentimentų, giedriai. Bemaž visose novelėse trykšta sveikas, smagus humoras, ta šiaip lietuviams reta, bet pozityvi, gyvenimą kuriančioji rašytojo dovana.

Ką žmogaus gelmėse radęs, Vaičiulaitis labai tiksliai, pastabiai išreiškia aprašymu, bet ypačiai savo veikėjus gražiai charakterizuoja dialogu. Nemažiau pastabiai jis žiūri ir į žmogaus išorę, į gamtą ar šiaip kokį daiktą. Jis tiek pastebi menkausio daiktelio spalvas, charakteringas linijas, kad nuo jo akies nepasprunka net voratinkliai, kurie prikimba prie

aukštai lekiančių žąsų gūžio. O įsižiūrėdamas į judesių niuansus, jis suranda jiems išreikšti visą eilę subtilių veiksmoždžių ir jų sinonimų:

Jis pakėlė kartaite, pasilypėjo kopėčiomis ir patirškino gaidį ant kreigo. Paukštis pasverdėjo, suplasnojo, pro šeiminingo galvą plumptelėjo ant žemės ir, kiek sveikata nešė, pasigaikščiodamas nukūrė į čia pat augantį kadugyną (10 p.).

Labai retai pasitaiko sakinių, kuriuose būtų netinkamas veiksmožodis bendram vaizdui: „Siūbuodamas, kaip marių laivas, išbėgo jis ir su triukšmu įvрто į vagoną“ (54 p.).

Aprašomus daiktus autorius taip įsižiūri, taip juos ima ornamentuoti, kad net pasakojimą pamiršta: Raslauskienė, rengdamosi namo, sudėliojo savo daiktelius į dėžę:

Dugne ji suklojo šventųjų paveikslus, ant jų paguldė lėles — tris dideles, išverstakes, mėlynu sijonu ir žalia jekute aprengtas, ir arti tuzino mažyčių mažyčių, nuogų nuogutėlių, su misinginėmis rinkutėmis ausyse ir guminiiais siūlais, kad galėtų šokinėti (95 p.).

Kartais pagrindiniais sakiniais pasakodamas, bent šalutiniais sakiniais aprašinėja, ornamentuoja.

Tokiam gausiam ornamentuojančiam pasakojimui gresia pavojus sustingti vietoj. Kad to išvengtų ir sudarytų greitesnio tempo įspūdį, autorius dažnai griebias dinaminio aprašymo, kurio klasikiniu pavyzdžiu visiems įstrigęs yra Homero skydas. Ir Vaičiulaičiui vitražo paveikslai, altoriaus statulos, sienų šventieji atgyja, ima judėti, ir aprašomasis fonas patsai pavirsta pasakojimu.

Šitokis pažvelgimas į daiktą primena primityvaus žmogaus pažvelgimą: jis negyvas būtybes personifikuoja, fantazijoje kuria mitą. Ir Vaičiulaičio Galaitienė „mąstė apie Visagalinčio sostą, apie baltus angelus ir piktas dvasias, kurias

ties kiekviena kerte uodegą vizgina“ (74 p.). Ne tik liaudies akimis pažvelgia, bet ir liaudies alogišku sakiniu prabyla: „Plonutis balsas unkšdamas mamai pasiskundė, kad Eliutė, Petras ir Juozas neleidžia man (ne autoriui, bet tam plonučio balso savininkui!) matyti“ (47 p.). Gerai, kad autorius pastebėjo liaudies, ypačiai vaikų kalbos tokią sintaksės keistybę, bet gerai, kad pasitenkino tik keliais eksperimentais: plačiau vartoti intelektualui jie būtų maniera, kurios Vaičiulaitis apskritai vengia.

Kompozicija nuosekli. Jeigu norėtum išreikšti novelių kompoziciją grafiškai, tai reiktų brėžti liniją, palengva kylanti ir zenitą pasiekianti netoli pasakojimo galo, paskui išsprendžianti psichologinį kazus ir trumpai drūtai nusileidžianti ar net nutrūkstanti.

Tiek dėl tipų bei jų traktavimo, tiek dėl giedrios nuotaikos, tiek dėl paprasto kruopščiai išlyginto ir kondensuoto stiliaus, tiek dėl taisyklingos kompozicijos Vaičiulaitis vadinamas klasiku-realistu.

Stipriausiai jį išreiškia „Apaštaly iškeliavimas“, kuriame yra sutapęs ir jo realistinis ir pasakinis pastabumas, ir filosofinis ir psichologinis turinys.

Vaičiulaičio novelės bus mielai priimtoms publikos, labiau estetiškai išprususios.

A. Vaičiulaitis *Vidudienis kaimo smuklėje*. Sakalas, 1933, 206 p.